

Kiss Gabriella¹

SZÍVVEL-LÉLEKKEL – DUŠOM I TIJELOM

– Egy hamarosan megjelenő magyar–horvát szomatikus frazeológiai szótár bemutatása

Abstract

This article aims to present the first, experimental Hungarian-Croatian phraseological dictionary based on phraseological units relating to body parts in the source language, Hungarian, and the target language, Croatian. This work is considered “experimental” in that it is the result of a student project, led by Gabriella Kiss at the Zagreb University Faculty of Humanities and Social Sciences. The students who took part in compiling the dictionary have graduated (or will shortly be graduating) from the Department of Hungarian Studies. Owing to the fact that neither the leader of this project nor the students are experts in phraseology, the article discusses various interesting challenges they faced from the different levels of equivalences of the phrases in both languages, to the question of what notation should be used for the elements of the phrases.

We hope that not just students and teachers find this book helpful, but translators too.

Keywords: *student project; Hungarian–Croatian phraseological dictionary, University of Zagreb, Department of Hungarology; With heart and soul*

Kulcsszavak: *diákprojekt; magyar–horvát szomatikus szólásgyűjtemény; Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Hungarológiai Tanszék; Szívvel-lélekkel*

1. Bevezetés

Minden idegen nyelvet tanuló találkozott már azzal a jelenséggel, amikor bizonyos szerkezetek jelentését nem érti, holott a szerkezetet alkotó egyes elemek jelentésével tisztában van. Ezeket a szókapcsolatokat, amelyeknek egyes részei nem utalnak a szerkezet egészének jelentésére, állandósult szókapcsolatoknak nevezzük. Az állandósult szókapcsolatoknak, frazémáknak, frazeologizmusoknak igen sokféle típusuk és osztályozásuk létezik, a szólásoktól, közmondásoktól kezdve a szóláshasonlatokon és a pragmatikus helyzetmondatokon át a kinegrammáig, melyek „a gesztusnyelvi

1 Kiss Gabriella lektor, Zágrábi Egyetem, Hungarológiai Tanszék; gkiss@ffzg.hr

megnyilvánulások nyelvi kódolásai”, pl. a haját tépi. (Forgács 2007: 81). Ide sorolhatjuk a szitkozódásokat, a sírfeliratokat, a szállóigéket és a falfirkákat is, melyeknek minden nyelvben fontos szerepük van. „Mivel a frazeológiai egységekben sűrített formában koncentrálódik a nemzeti-kulturális világfelfogás, a népek, nemzetek mindennapi gondolkodásmódja, a frazeologizmusok fontos nyelvi-országismereti információk hordozaként az idegen nyelvek oktatásában fontos szerepet kapnak”. (Györke 2002: 19)

Amellett, hogy a frazémák képszerűségük miatt sokféle stílusban és hatékony módon képesek információkat közvetíteni, mondanivalónkat színesebbé, árnyaltabbá, szellemezebbé is teszik, ezért tanításuk hálás feladat az idegennyelv-oktatás viszonylag már korai szakaszában. A képi és a nyelvi sík kombinálása minden esetben jobb megértést eredményez, a frazeológiai egységek kiváló illusztrálhatósága pedig még inkább megkönnyíti azt.

A nyelvtanulóknak nem okoz különösebb nehézséget a *saját feje után megy* vagy a *fülén ül* szókapcsolatok szó szerinti jelentésének elsajátításával egy időben a szerkezetileg és jelentésanilag teljesen kötött szólások jelentését is megtanulni. Hogy stílusosak legyünk, azt is mondhatnánk: mindenki *jól jár*, ha a nyelvtanár *két legyet üt egy csapásra*, hiszen a nyelvtanulókat ily módon is a célnyelv beszélt nyelvi változatának szélesebb körű elsajátításához segíti hozzá.

2. A szótár összeállítói és megírásának alapötlete

A hamarosan megjelenő magyar–horvát szomatikus szólásgyűjtemény lelkes zágrábi hungarológia szakos hallgatók hosszú és kitartó munkájának eredménye, többek között ezért is kapta a *Szízzel-lélekkel* címet. Az anyaggyűjtés hosszas folyamatában a következő hallgatók vettek részt, akiknek itt szeretnék köszönetet mondani áldozatos munkájukért: *Ana Čutura, Anja Žiljak, Borna Marčac, Dávid Karácsonyi, Dino Žulić, Ema Sabo, Franko Zoričić, Hana Zeman, Helena Vučemilović-Vranjić, Hrvoje Rastija, Josip Podrug, Klara Evetović, Kristóf Simon Gmajnički, Lucija Perić, Maja Stojanović, Marija Deželjin, Martin Sukalić és Valerija Šantek*. A munka dandárját, a szótár összeállítását és szerkesztését *Antonija Jelavić, Darija Klinac, Eva-Hoyt Nikolić, Nikola Kušcer* és jómagam végeztük. Külön szeretném megköszönni *Sárkány Fruzsina* közreműködését, aki a Károli Egyetem hallgatójaként tanszékünkön végezte MID-tanítási gyakorlatát.

A diákprojekt keretében, kísérleti jelleggel indult munka alapötletét az adta, hogy ez idáig nem jelent meg sem hasonló jellegű tematikus, sem a kontrasztív frazeológiai kutatásokon alapuló, azokat feldolgozó részletes magyar–horvát kétnyelvű szólás- és közmondás szótár. A <http://magyarhorvatszotar.hu> oldalon ugyan van egy *Frazeológia* menüpont, ám a gyűjtemény a legnagyobb jóindulattal sem mondható (egyelőre?) teljesnek. A kiadvány elsősorban ezt a hiányt hivatott valamelyest pótolni azáltal, hogy bemutatja a mai magyar köznyelvben leggyakrabban használt, testrészeket tartalmazó frazémákat és azok horvát megfelelőit. Az anyaggyűjtés és a szerkesztés folyamata során felmerült nem kevés kérdés és probléma következtében a szótár összeállítása egyre nagyobb kihívásnak bizonyult. Ez arra ösztönözt minket, hogy alaposabb és részletesebb kutatómunkát végezzünk, így a végeredmény, amely hamarosan könyv alakban is testet ölt majd, megközelítőleg ötven

szomatikus szócikkben mutatja be a hozzájuk kapcsolódó, szerkezetileg és jelentéstani-
lag kötött állandósult szókapcsolatokat, melyeket egyszóval frazeológiai egységeknek is
nevezhetünk. Annak ellenére, hogy a szótárban nem kizárólag szólások kaptak helyet, a
Magyar–horvát szomatikus szólástár alcímet kapta. Ennek egyik oka az, hogy a két nyelvben
eltérően definiáljuk a frazéma fogalmát, a másik pedig az, hogy a gyűjtemény nagyobbik
részét mégiscsak a magyar terminológia alapján definiált szólások képezik.

3. A szótárban helyet kapott frazémákról

Noha napjaink magyar frazeológiai szakirodalmában sokféle felosztással és definícióval
találkozunk, a frazeologizmus (a továbbiakban frazéma, illetve frazeológiai egység: **FE**)
fogalma alatt szótárunkban kizárólag az állandósult szókapcsolatokat, a szóláshason-
latokat, a helyzetmondásokat, a kinegrammákat és a közmondásokat értjük. A külön-
böző osztályozásokban fellelhető egyéb kategóriákkal nem foglalkozunk, úgymint a
szállóigék vagy a *falfirkák*.

Az általunk összeállított magyar–horvát frazeológiai szótár emberi testrészekkel
kapcsolatos frazeológiai egységeket tartalmaz, ám használatuk gyakorisága okán
néhány, nem a szó szoros értelemben vett testrész is helyet kapott benne, mint az *ész*,
a *lélek* és a *vér*. A *karom* állati testrészként azért szerepel benne, mert a vele kapcsolatos
szólások inkább emberi megnyilvánulásokra vonatkoznak.

A horvát nyelv csak és kizárólag a kettő vagy az annál több tagból álló szókapcsolat-
okat definiálja frazémaként, így a monofrazéma fogalmát nem ismeri. Mivel esetünk-
ben a magyar nyelv volt a forrásnyelv, úgy döntöttünk, hogy néhányat ezekből szintén
közreadunk, így a **szív** szócikk alatt a *jószívű* vagy a *keményszívű*, a **szemnél** pedig a
négyszemközt is szerepel.

4. Ekvivalencia a magyar és horvát frazémapárokban

Fő törekvésünk az volt, hogy teljesen ekvivalens, tehát a kiindulópontként használt
magyar frazéma jelentését leginkább tükröző és egyben az adott testrészt is tartal-
mazó horvát megfelelőt találjunk, mint a *vki jól kinyitja a fülét ~ dobro otvoriti /
načuliti uši* szólás esetében.

Amennyiben ez nem volt lehetséges, az alábbi módokon próbáltuk visszaadni a
lehető legpontosabb jelentést:

1. Másik testrészt tartalmazó, de azonos jelentésű szókapcsolattal, pl.: **mióta az eszét
tudja ~ od malih nogu**, tehát a frazéma horvát megfelelőjében a *láb* szerepel.
2. Nem testrészt tartalmazó, de azonos jelentésű szókapcsolattal, pl.: **csak a hasát nö-
veszti ~ loviti muhe**, tehát aki magyarul a *hasát növeszti*, az horvátul *legyeket fogdos*.
3. Frazmának nem minősülő, de a jelentést visszaadó igével, illetve egyéb kifeje-
zéssel, pl.: **megkeni a markát ~ *podmititi koga**, vagyis a horvát megfelelőben
a *lefizet* igét alkalmaztuk.

Előfordult, hogy szemantikai szerkezetük bonyolultsága és túl nagy jelentéssűrítő képességük miatt, néhány gyakran használt FE-t ki kellett hagynunk. Erre jó példa a frazeológiai poliszémiának tekinthető **puna šaka brade**, melynek szó szerinti fordítása *egy egész marok szakáll*, azonban *a szakállát simogatja elégedettségében, vminek a kitűnő végkifejlete, vmi alkalmi vétel és az ennél jobb már nem is lehetne!* magyar megfelelőket egyaránt magában hordozza.

A szomatizmusok frazémákat alkotó képessége a nyelvek többségében igen nagy, ám akadnak kivételek: a **könyök** szócikk azért nem kapott helyet a szótárban, mert horvátul alig található meg egy-két frazémában.

A valószínűleg angol eredetű **letörölni vkinek a mosolyt az arcáról ~ izbrisati komu osmijeh s lica** szókapcsolat mindkét nyelvben használatos, az ekvivalencia is teljes köztük, így annak ellenére, hogy frazémaként egyik nyelvben sem találtuk a szótárakban, úgy döntöttünk, hogy az *arc* szócikknél feltüntetjük.

5. A szócikkek felépítése

Mivel a magyar frazémákból indultunk ki, a szócikkek felépítésében nagyrészt a *Bárdosi-féle* magyar jelölésrendszert használtuk. A címszavak a magyar ábécé rendje szerint követik egymást, egy-egy címszó alatt a magyar FE-k a horvát megfelelőjükkel együtt szerepelnek. Az ige, ha csak nem más alakban rögzült, mindig egyes szám harmadik személyben szerepel a magyar változatban, a leggyakrabban előforduló horvát alak pedig többnyire a főnévi igenév.

Az egyes FE-k szerkezeti és szemantikai megfeleltethetőségét igazán csak a kontextusba helyezésük tárja fel, így az egyes frazémák használatát saját magunk által írt kétnyelvű példamondatokkal illusztráltuk. A közmondások mondatba helyezését nem tartottuk szükségesnek, hiszen esetükben a jelentés mindkét nyelvben azonos.

5.1. Az általunk alkalmazott jelölésekről

A frazémák állandósult részét *félkövér* betűtípussal jelöltük. A szókapcsolaton belül kerek zárójelbe kerültek a kifejezésbe beilleszthető, de tetszés szerint el is hagyható elemek: *vkinek van (egy kis) esze ~ imati soli u glavni*. Szögletes zárójelben találják a frazéma alakváltozatait: **nyomja vkinek a lelkét [szívét] ~ tištati dušu**.

A ferde vonal a frazéma azonos jelentésű változatait jelöli: **megnyílik a lelke vki előtt / kisírja a lelkét vkinek ~ otvoriti (svoju) dušu [srce] komu [pred kim]**. Kapcsos zárójelbe tettük a frazémával leggyakrabban használatos szavakat: *vki kéz alatt {vesz, elad} vmit ~ {kupiti, prodati} ispod ruke*. Csillaggal jelöltük a frazémának nem minősülő, de a jelentést pontosan visszaadó megfelelőt: *vminek a nyakára hág ~ *spiskati {novac imovinu, plaću i sl.}*, ami annyit tesz, mint *elherdál vmit*. Kereszttel jelöltük azt a néhány frazémát, amelynek jelentése a mai beszélt nyelvben megváltozott, bővült vagy éppen leszűkült. Példaként a magyar **forгатja a szemét** jelentése (Bárdosi 2009) az, hogy

álszent módon viselkedik, véleményünk szerint megváltozott, inkább a dühös, nemtetszését fejezi ki jelentésben használatos manapság. Az ennek megfelelő horvát frazéma, a **kolutati [prevrtati] očima** jelentése is ez utóbbi (Hrvatski jezični portal).

Egyes frazémákat stílusminősítéssel is elláttunk, különösen azokat, amelyek eltérnek a köznyelvi formától. A vonzatokat dőlt betűvel és a szokásos szótári rövidítésekkel jelöltük (*vki, vmi, vmilyen, vkit, vkinek* stb.).

6. A szólásgyűjtemény összeállítása során felmerült nehézségek

Gyakran szembesültünk azzal, hogy bizonyos FE-k néhány jelentésükben teljesen ekvivalensek, emellett azonban az egyik vagy a másik nyelvben többletjelentéssel is bírnak: például a **elket önt vkibe** és a **vratiti u život koga, što** jelentése teljesen azonos abban az értelemben, hogy korábbi csüggedéséből magához térít valakit, azonban horvátul azt is jelenti, hogy valakit ténylegesen meggyógyítani. A magyar variáns többletjelentése pedig a megvigasztal valakit, ami a horvátban nincs meg.

A példamondatok megírásában nehézséget okozott, hogy szerkezeti és / vagy szemantikai hasonlóságuk ellenére egyes szólások használati köre nem teljesen fedi egymást; ami az egyik nyelvben tágabb kontextusban használható, az a másik nyelvben csak bizonyos szövegkörnyezetben. Például, a magyar **két pofára eszik [fal, zabál]** pillanatnyi cselekvésre vonatkozik, ellenben a horvát **jesti [žderati] kao svinja** magában foglalja a magyar **két pofára eszik [fal, zabál]** és **(annyit) zabál, mint a disznó** frazémák jelentését egyaránt. Szintén erre példa a *vkinek esze ágában sincs* megtenni valamit, ami horvátul a **ne biti komu ni za kraju pameti**. Első ránézésre azt gondolnánk, hogy teljes a frazémák közti ekvivalencia a két nyelvben, hiszen szó szerinti jelentésük azonos, ám a horvát kifejezés magában foglalja az *álmában sem gondolta volna* jelentést is. A horvát **biti na staklenim nogama (üveglábakon áll)** jelentése bizonytalan, erőtlenség, gyenge, labilis. Ezt a jelentést több magyar frazéma is visszaadja, például a **vmi gyenge lábakon áll**, illetve a **vkinek inog a talpa alatt a talaj**, tehát a horvát és a magyar frazémák szemantikai szempontból csak részben ekvivalensek. Ilyen esetekben mindkét magyar szólásnál a fent megnevezett horvát megfelelőt tüntettük fel. Ezért is nagyon fontos szempont volt, hogy minden egyes FE-t olyan kontextusba helyezzünk, amelyből egyértelműen kiderül a jelentése. Pontosan a példamondatok megalkotása közben derült fény az ekvivalenciafajták összetett voltára, a szemantikai mezők közti különbségekre.

Az a tény, hogy néhány frazémában a magyar és a horvát nyelv különböző szintaktikai struktúrákat használ, ugyancsak próbára tett minket. Például a *vkinek a lelkén szárad vmi* horvát megfelelőjében a *valami* élő és élettelen dologra egyaránt vonatkozhat. Ennek tudatában olyan mondatokat alkottunk, melyekben ezek a különbségek nem jelennek meg, és az adott FE használata valóban helyénvaló.

További nehézséget okoztak azok a frazémák, amelyek jelentése szó szerinti fordításban azonos, ám használatuk során más jelentéssel bírnak. Ugyanis a magyar **kisírja a lelkét** azt jelenti, hogy elmeséli a bánatát, ellenben a horvát **isplakati dušu** csak

annyit jelent, hogy nagyon sír. A magyaroknak a sok evéstől **áll a fülük is kétfelé**, a horvátoknak viszont akkor, ha jó étvággal esznek, ezt jelenti a **puca iza ušiju**.

7. Összefoglalás

Mint már korábban említettem, a szótár az általam vezetett diákprojekt keretében született. A tőlünk telhető legnagyobb alapossággal igyekeztünk összeállítani ezt, az általunk hasznosnak ítélt frazémákat tartalmazó szomatikus gyűjteményt, de mivel sem én, sem a hallgatók nem vagyunk a frazeológia szövevényes világának szakértői, tudatában vagyunk annak, hogy akadnak hiányosságai. Így kérjük mindazoktól, akiknek majd a kezébe kerül, ne habozzanak megosztani velünk véleményüket, amit ezúton és előre is köszönünk!

Szótárunkat ajánljuk mindkét nyelv tanulóinak és oktatóinak. Reményeink szerint azok is hasznosnak találják majd, akik irodalmi szövegeket fordítanak. Továbbá bátorítanám mindazokat, akik szívesen kalandoznak a szólások és közmondások világában, hogy példánkból kiindulva kontrasztív frazeológiai kutatásaikkal gazdagítsák további munkáikkal a nyelvtudománynak eme igen komplex ágát.

A hallgatók nevében is köszönöm *Zágráb Város Kisebbségi Tanácsának*, a *Zágrábi Tudománygyegetem Bölcsészettudományi Karának*, valamint *tanszékünknek* azt, hogy anyagi támogatásukkal hozzájárulnak a könyv megjelenéséhez.

Források

- Antica Menac – Željka Fink-Arsovski – Radomir Venturin 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Antica Menac – Željka Fink-Arsovski – Radomir Venturin 2014. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Bárdosi Vilmos 2009. *Magyar szólások, közmondások*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi Vilmos 2013. *Lassan a testtel!* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi Vilmos – Kiss Gábor 2005. *Szólások*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Borsos Magdolna 1995. *From head to toe. Tetőtől talpig*. Budapest: Animus Kiadó.
- Forgács Tamás 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Hrvatski jezični portal. <http://hjp.znanje.hr>
- Krešimir Sučević-Međerai i dr. 2013. *Mađarsko–hrvatski rječnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Maruszkai Judit 2012. *Szó, ami szó. Magyar–angol tematikus szólástár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- O. Nagy Gábor 2010. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Akkord Kiadó.
- Paczolay Gyula 1991. *750 magyar közmondás és szólás*. Veszprém: Veszprémi Nyomda Kft.
- Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* 2015. [gl. ur. Ljiljana Jojić]. Zagreb: Školska knjiga.

Irodalom

- Barbara Kovačević 2012. *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Dr. Györke Zoltán 2002. *Az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok egybevető vizsgálata*. (PhD értekezés) Debrecen.
- Forgács Tamás 2007. *Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Frazeološki rečnik srpskohrvatskog jezika: srpskohrvatsko-mađarski* 1983. [red. Jovan Kašić i dr.]. Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike, Institut za mađarski jezik i književnost i hungarološka istraživanja, Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Matešić, Josip 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: IRO „Školska knjiga“.